

Adolf Dragičević:
Aktualna
politička ekonomija

Izdavanje

Centra za kulturnu djelatnost
SSO Zagreba
Zagreb, 1979, str. 550.

Rijedak je slučaj u našoj i, koliko nam je poznato, u svjetskoj ekonomskoj literaturi da djelo ovakve vrste napiše autor pojedinac. Poslije *Leksikona političke ekonomije* i desetka zapaženih knjiga s područja političke ekonomije, profesor Dragičević ugodno je iznenadio stručnu javnost i zainteresirane čitaoce vlastitim cjelovitim videnjem *aktualne političke ekonomije*, što će reći kapitalističkog društva »na izmaku« i socijalizma koji se rada i razvija u našim i svjetskim razmjerima. Prije profesora Dragičevića imali smo nekoliko pokušaja da se ta složena i delikatna tema »obradi« kao grupni rad tima autora. Rezultat je, po pravilu, bio udžbenički karakter takvih djela, bez osobite maštovitosti i kreativnosti u prikazu i procjeni *magistralnih* pravaca razvitka suvremenog svijeta s pozicija naučne političke ekonomije shvaćene u Marxovu smislu »anatomije« društva. Upravo taj i takav pristup temeljna je odlika Dragičevićeve knjige, bez obzira na to koliko se netko slagao ili ne slagao s autorom u videnju i ocjenama ovih ili onih problema suvremenog svijeta.

Od rijetkih pokušaja da se u obliku *sinteze* (parcijalnih analiza i »analiza« imamo napretek) progovori o aktualnoj političkoj ekonomiji navodimo ovdje djelo njemačkog ekonomista Ericha Preisera *Politische Ökonomie im 20. Jahrhundert* (Politička ekonomija u XX stoljeću, izd. 1970), ali riječ je o posthumno objavljenoj zbirci radova nastalih od 1924. do 1966. godine, kojima nedostaje zajednička crvena nit i makar puko nabranje razvojnih problema socijalizma kao svjetske pojave i

sistema. Taj prigovor ne može se staviti Dragičeviću, osim što možemo slobodno reći da bi naslov »Politička ekonomija XX stoljeća« bolje odgovarao njegovu nego Preiserovu djelu. To pak zahtijeva da se malo izbližega osvrtno na samu kompoziciju djela profesora Dragičevića.

Knjiga »Aktualna politička ekonomija« podijeljena je na četiri dijela od kojih, formalno gledajući, prvi i četvrti dio tek daju naslutiti da je doista riječ o političkoj ekonomiji našeg stoljeća i naših dana. U stvari, radi se o dijelovima knjige koji — svaki na svoj način — direktno raspravljaju o problemima suvremenog svijeta. »Staro« teoretsko nasljeđe tu se, kao i u cijeloj knjizi, uvijek povezuje s analizom aktualne društvene prakse, što knjigu čini jednako privlačnom za stručnjake i za širi krug čitalaca koji žele bolje razumjeti vrijeme u kojem živimo.

U prvom dijelu knjige pod naslovom »Naučna i vulgarna tradicija« iscrpno se i kritički raspravlja o građanskih teorijama profita, o znanstvenom i apologetskom u tim teorijama kojima se do danas nastoji braniti sistem i određene vrste dohodaka u kapitalističkom društvu. U istom dijelu knjige slijedi rasprava o razmimoilaženjima u teoriji proizvodnog i neproizvodnog rada. Tu se upozorava na veliko značenje tog pitanja od Smithovih vremena naovamo, pogotovo u analizi društvenog bogatstva i održivosti pojedinih društvenih funkcija i dohodaka u prijelaznom i u budućem komunističkom društvu. Posljednje poglavlje tog dijela knjige aktualizira temu koja je danas više nego ikad aktualna, a to je Marxov doprinos osnivanju i budućem profiliranju političke ekonomije socijalizma. Ona je, po ocjeni autora, još u povojima, ponajviše zato što se dovoljno ne uvažava Marxov problemski i metodološki pristup. Tako se političkomski istraživanja isprepliću s metodama analize svojstvenim drugim ekonomskim disciplinama i slabo razlikuje opće od pojedinačnog i specifičnog za pojedine privredne sisteme i odnose. »Uzalužno je tražiti«, konstatira autor, »bilo kakav priručnik koji bi makar i u deskriptivnom obliku pružio uvid u razvoj političke ekonomije socijalizma kroz proteklih šest desetljeća. Noviji teoretičari u pravilu postupaju kao da ničega prije njih nije bilo« (str. 117). Druga je krajnost metoda izlaganja političke ekonomije po ekonomskim kategorijama — pisci

»izlažu pojedine ekonomske kategorije kapitalističkog načina proizvodnje (vrijednost, višak vrijednosti, najamninu, profit, kamate, rentu, akumulaciju) i za svaku pokušavaju ustanoviti u kojoj se mjeri i u kojim oblicima zadržala u praksi socijalističkog društva« (str. 118). U svakom slučaju, u većini takvih djela nedostaje prikladna primjena Marxova shvaćanja *predmeta i metoda* istraživanja i izlaganja političke ekonomije. Elaboriranju tog mišljenja posvećen je ne samo taj dio knjige nego i sljedeća dva dijela, koja čine pravi kostur cijele ove studije modernog kapitalističkog i socijalističkog svijeta shvaćenog u njegovoj uzajamnoj povezanosti i isprepletenosti u smislu prijelaznog razdoblja formiranja svjetskog društva udruženih i od svih klasnih i kastinskih okova oslobođenih proizvođača. A promjene u tom pravcu nisu na djelu samo u zemljama koje grade socijalizam — kako to smatra većina »ortodoksnih« marksista — već i u »klasičnim« kapitalističkim zemljama koje u drugoj polovici našeg stoljeća umnogome nisu više ono što su bile u prvoj polovici istog tog stoljeća, kad su Lenin i J. M. Keyes pisali svoja poznata i slavna djela.

U drugom dijelu knjige profesor Dragičević bavi se upravo time, promjenama i prilagođavanjima modernog kapitalizma duhu vremena kojemu najznačajniji pečat daje suvremena znanstveno-tehnološka revolucija. Dakako, o tome su pisali i pišu mnogi čuveni ekonomisti, koje profesor Dragičević spominje i uvažava. Smatra da je više od drugih u tom pogledu dao i učinio američki profesor John Kenneth Galbraith, koliko god mu se može zamjeriti da u tzv. tehnostukturi, više nego u radničkoj klasi, vidi nosioce promjena u društvu. Zasluga je profesora Dragičevića što o tim i drugim problemima kapitalizma »na izmaku« daje vlastite dobro utemeljene kritike i sudove, ne zadovoljavajući se pukim opisivanjem tuđih doprinosa i »crno-bijelom« tehnikom analize. A po toj su »tehnič« koncentracioni procesi, recimo, u kapitalističkim zemljama nešto što je »loše« i puno zala, dok su slični procesi u socijalističkoj privredi »dobri« i poželjni. Slično je s odnosima kao što su uvažavanje ili potiskivanje robno-novčanih odnosa i tržišta, profiterstva i niza drugih kategorija i pojava u suvremenom kapitalizmu. Umjesto tehnike »crno-bijelog«, profesor Dragičević istražuje

i zaključuje što jest ili nije *zakonito* u razvoju suvremenog kapitalizma: tako su za nj koncentracioni procesi (multinacionalne kompanije samo su vrh ledenog brijega) zakonita pojava koja vodi ne samo koncentraciji kapitala već i radnika, a to je kvaliteta koju većina analitičara propušta čak i vidjeti. U multinacionalnim kompanijama, međunarodnim organizacijama i međudržavnim integracijama profesor Dragičević vidi, u klici ili već na djelu, formiranje novoga svjetskog ekonomskog poretka koji nas približava Marxovoj viziji komunizma kao djela »same radničke klase«, koja će srušiti i same države kao posljednje velike monopoliste u ekonomskom i društvenom saobraćanju ljudi. Politička ekonomija svijeta »zrelih korporacija«, kako glasi jedno od poglavlja ovog dijela knjige, treba da objasni nove kvalitete proizvodnih odnosa u modernom kapitalističkom društvu. Već spomenuti Galbraith u tom je pogledu, po mišljenju autora knjige, najdalje odmakao, zbog čega ga neki iz istog ideološkog tabora gnjevno nazivaju »ekonomistom-neekonomistom« a njegovu teoriju »ekonomijom nižeg ranga«. Profesor Dragičević ostaje pri tome kritičan prema toj teoriji ne s gledišta predmeta i metode istraživanja, već prema pojedinim zaključcima, a prije svega prema već spomenutom pitanju uloge »tehnostrukture« i radničke klase o preobražajima proizvodnih odnosa kapitalističkog svijeta. Ulogu organiziranog znanja, kao danas najvažnijeg faktora proizvodnje, Dragičević posebno analizira. S tog stajališta on ocjenjuje sve promjene u suvremenom kapitalizmu, što je u skladu s najboljim tradicijama klasične marksističke političke ekonomije da se sistem proizvodnih odnosa procjenjuje i ocjenjuje ovisno o postignutom stupnju u razvitku proizvodnih snaga rada.

Polazeći od istog metodološkog pristupa i shvaćanja da se socijalistički preobražajni procesi ne odvijaju *samo* u zemljama koje se takvima nazivaju, profesor Dragičević postavlja sebi u trećem dijelu knjige (pod naslovom »Socijalistički društveni preobražaj«) složen zadatak da odgovori, ili bar uputi čitaoca da lakše traži odgovore na tri pitanja: *prvo* pitanje uključuje analizu smisla i suštine socijalističkog društvenog preobražaja; *drugo*, porijeklo, prirodu i perspektive radničke klase i, *treće*, temeljne proturječnosti socijalističkog samoupravljanja. To treće pitanje je samo na izgled »specifično jugosla-

vensko» ako samoupravljanje shvatimo, zajedno s autorom, kao eminentno komunističku soluciju razvoja društva.

Prije rasprave o navedenim ključnim pitanjima — a u situaciji kad imamo na stotine različitih više ili manje bliskih definicija socijalizma — autor postavlja dva načelna pitanja: »prvo, kakvo mjesto zauzima socijalizam u fazama progresivnog razvoja ljudskog društva; i drugo, u čemu se ogleda stvarna 'suština' njegova društveno-ekonomskog preobražaja« (str. 285). Eksplicaciju tih pitanja i odgovora ovdje nije moguće šire prikazati, pa ćemo se zadovoljiti konstatacijom da se radi o reafirmaciji stavova klasika marksizma i vlastitoj kritici staljinističkih »revizija« naučnih pogleda na socijalizam koje su nam ostavili u nasljeđe osnivači znanstvenog socijalizma. Čitalac će se u tom dijelu knjige sām morati udubiti u razmišljanje o pojmovima međusobno povezanih procesa svjetskohistorijskog značenja, kao što su »eksproprijacija eksproprijatora«, »oslobodenje radničke klase« i »oslobodenje rada«, pri čemu pisac sebi pridržava koliko skromnu toliko i tešku dužnost uvodničara čitaocima u bolje razumijevanje pojava i procesa o kojima je riječ. S tim u vezi posebno su zanimljivi i provokativni autorovi pogledi na biće i perspektive radničke klase, što je jedno od najspornijih i najdelikatnijih područja istraživanja kako političke ekonomije, tako i drugih disciplina s područja društvenih znanosti.

Posljednji dio knjige profesora Dragičevića nosi naziv »Vizija novog svijeta«. Nazvali bismo ga svojevrsnim poučnim »dodatkom« knjizi, što ne znači da je taj dio suvišan. Tu se, naime, raspravlja u tri poglavlja o reorganizaciji društva u teoriji utopijskog socijalizma, o začecima i prvim koracima proleterске političke ekonomije i, na kraju, o pravu na rad i pravu na proizvod rada. Radi se, jednom riječju, o *historiji*, ali takvoj historiji koja, stoljećima pošto je napisana, postaje tek u novim prilikama bliska i poučna utoliko ukoliko sazrijevaju uvjeti da se neke od naslijeđenih ideja na ovaj ili onaj način oživotvore u praksi. S tog stajališta je i taj »dodatak« uspješno ukomponiran u cjelokupni koncept ove nesvakidašnje knjige.

Čitaoci koji djelomice već poznaju zavidni opus djela profesora Dragičevića, kao što to znade pisac ovih redaka, sigurno će se lakše

snaci u materiji od onih manje upućenih, koji ne znaju da je to djelo u neku ruku razrada i sinteza svega ili gotovo svega što je autor u desetak objavljenih knjiga i brojnim studijama istraživao i pisao u proteklih više od dvadeset godina. Djelo takve vrste i ne može napisati netko tko je početnik u struci, tko dobro ne poznaje najbolja ostvarenja i marksističke i građanske ekonomske teorije i suvremene prakse. I napokon, mnogo je lakše biti uspješan *analitičar* u oblasti aktualne političke ekonomije, kakvim se je profesor Adolf Dragičević poodavna potvrdio, nego pisati s pretenzijama da se daje svojevrsna *sinteza*, sintetizirani pogled na svijet u kojem živimo. Pred takvim se djelom, ma kakve mu manje važne prigovore stavili, čitalac, zahvaljujući piscu i izdavaču, sada nalazi i na njemu je da objektivno procijeni da li je neki, da tako kažemo, strateški problem suvremenog svijeta »zaboravljen«. Nama se čini da nije i da stoga ovu knjigu treba pozdraviti i prihvatiti kao izuzetno vrijedno djelo, poticajno i inspirativno za svakoga tko o problemima suvremenog svijeta želi samostalno razmišljati i zaključivati.

Ivo Brkljačić

Ju. M. Švirkov:
Socijalističeskoe planirovanie
i kapitalističeskoe
programirovanie

Ekonomika, Moskva, 1978, str. 209.

Za suvremene države svijeta, bez obzira na to pripadaju li prvom, drugom ili trećem svijetu, sve je karakterističnije planiranje — u svojim različitim aspektima i oblicima ispoljavanja. Praktično su danas rijetke narodne privrede koje u vođenju ekonomske politike ne posežu za elementima planiranja i svjesnog djelovanja na privredne odnose i tokove. Ono što je nekad vrijedilo samo za socijalističke zemlje danas je prisutno i u najrazvijenijim kapitalističkim državama. Zato istraživanje te pojave dobiva nove dimenzije i dublje značenje. Očito je, naime, iako je riječ o planiranju kao dominantirajućoj svjetskoj pojavi, da ono u različitim socijalnim sustavima ima različite motive i različite ciljeve, kao što se i provodi različitim metodama u različitim društveno-ekonomskim podlogama.

Upravo problemom sličnosti i različitosti planiranja kod različitih socijalnih sustava bavi se Švirkovljeva knjiga. Njena je zadaća da istraži i pokaže u čemu se razlikuje planiranje u socijalizmu od programiranja u kapitalizmu, odnosno planiranja u zemljama u razvoju.

Treba odmah naglasiti da se za planiranje u socijalizmu uzima kao primjer planiranje u Sovjetskom Savezu, i u odnosu prema njemu izvode se usporedbe i pružaju ocjene. Međutim, iako po uzoru na sovjetsko planiranje djeluje znatan broj socijalističkih zemalja, ipak ono nije jedino, jer u socijalističkoj ekonomskoj praksi i teoriji imamo i drugih planskih sistema, koji se od njega uvelike razlikuju. U tome i jest osnovni prigovor toj knjizi.

Knjiga je podijeljena na četiri glave, slijedećih naslova: Osnovne razlike između socijalističkog planiranja i kapitalističkog programiranja, Metodologija makroekonomskog planiranja i programiranja — Planiranje i programiranje tempa i strukture proizvodnje, Metode izrade planova i programi iskorištavanja resursa, Mehanizam kontrole izvršavanja planova razvitka socijalističke ekonomike i metode reguliranja kapitalističke privrede. Svaka se glava po pravilu dijeli na tri poglavlja, koja se sadržajno dotiču triju socijalnih sustava svijeta — socijalističkih zemalja, kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju, razlikujući ove posljednje na zemlje u razvoju socijalističke orijentacije i zemlje u razvoju koje slijede kapitalistički put privrednog razvoja.

Mora se istaći da je, unatoč spomenutoj opasici, i drugima koje se mogu dati, u radu dan vrstan prikaz općeg stanja planiranja u svijetu i općih napora koji se u to ulažu. Autor je u pravu kad ocjenjuje da cijeli poslijeratni period karakterizira širenje ideje i prakse općedruštvenog planiranja, iako pri analizi razloga tome čini određene omaške. Tako, na primjer, istražujući razloge koji su doveli do programiranja u kapitalizmu gubi iz vida, po našem sudu, bitnu komponentu, mjesto i ulogu države kao udruženog kapitalista, čiji se interesi ne moraju poklapati s interesima individualnog kapitala, upravo radi očuvanja sistema privatnog vlasništva kao takvog. Prema Švirkovu, ekonomsko programiranje u kapitalizmu uvjetovano je visokim stupnjem razvijenosti proizvodnih snaga, višestrukom povezanošću države s monopolističkim udruženjima i djelovanjem ekonomskog takmičenja socijalističkog s kapitalističkim sistemom, koji prisiljava kapitalističke države da inzistiraju na ostvarivanju stalnih stopa rasta svoje ekonomije, a ne promjenama u sistemu društveno-ekonomskih odnosa kao rezultat borbe suvremenog proletarijata.

Ako ostavimo ovo pitanje po strani, pojava i razvoj planiranja u kapitalizmu dobro je obrađena, kao što je u prihvatljivoj mjeri prisutna suvremena građanska teorija što se ovim problemima bavi. Analiziraju se radovi Slatera, Shonfilda, Lutsa, Blacka, Hellera, Tinbergena, a posebna se pažnja poklanja američkim ekonomistima, koji su 1975. godine projektom For a National Economic

Planning System izazvali značajnu raspravu. Pri tome je relativno skromna pažnja posvećena francuskim ekonomistima, iako je poznato da je Francuska od kapitalističkih zemalja među prvima primijenila planiranje u nacionalnom privrednom životu, kako u formalnom, tako i sadržajnom smislu. Slično je s Tinbergenom i cjelokupnom nizozemskom školom.

Plansku aktivnost suvremenih kapitalističkih država Švirkov klasificira u tri osnovne skupine. To su: konjunkturno, djelomično strukturno i strukturno programiranje. Za primjer konjunkturnog programiranja uzima Švedsku i Norvešku, za djelomično-strukturno Nizozemsku, dok se kod Francuske i Japana kao tipično javlja strukturno programiranje. Tu podjelu detaljno obrazlaže obuhvatom i mjerama koje se primjenjuju u realizaciji. Podjela je uvjetna, jer se kod pojedinih zemalja susreću i karakteristike drugih oblika. Tako se kod Francuske susreće i konjunkturno planiranje, kao što se kod niza drugih kapitalističkih država vrši programiranje na dulji niz godina, najčešće do kraja ovog stoljeća.

Dužnu pažnju Švirkov poklanja planiranju zemalja u razvoju. Spominje niz azijskih (18), afričkih (26) i latinskoameričkih zemalja (20) koje u ovoj ili onoj mjeri razrađuju razvoj svoje narodne privrede i izrađuju programe razvitka. Poticaj za planiranje različito je motiviran i najčešće se putem njega želi postići brzo povećanje dohotka po stanovniku, visoka stopa zapošljavanja, stabilan sistem cijena, ravnoteža platne bilance, smanjenje razlika u raspodjeli dohotka, uklanjanje velikih razlika u stupnju razvijenosti pojedinih regija i izgradnja kompleksno razvijene privrede.

Analizirajući razvoj planiranja u zemljama u razvoju (mislimo da je zastario termin koji upotrebljava — oslobođenih zemalja) dokazuje nam da je ova pojava u instrumentariju njihove politike prisutna dugi niz godina. Prve prognoze u Meksiku predlagane su još 1928, u nekim pokrajinama Indije i Tajlandu 1933. itd. U tom pogledu posebnu pažnju poklanja M. Visvesvarayu i njegovu radu *Planned Economy for India*, iz 1936. godine.

Nije potrebno isticati da se nastanku i razvoju planiranja u Sovjetskom Savezu poklanja izuzetna pažnja. U razvoju sistema, prema Švirkovu, treba razlikovati tri etape. U prvoj razvojnoj etapi ono je još parcijalno i odnosi

se na pojedine sektore narodne privrede ili, preciznije, na pojedine privredne grane. U tom smislu, već tijekom 1918. godine izrađen je plan eksploatacije ugljena i proizvodnje željeza, proizvodnje strojeva za poljoprivredu i kapitalne izgradnje u pojedinim privrednim granama. Tada se započelo i regionalnim planiranjem. Slijedili su kasnije dalji napore koji se koncentriraju u pripremama i samoj izradi plana razvitka industrije, transporta i elektrifikacije narodne privrede — GOELRO. S tim se planom za vrijeme od 10 do 15 godina predviđalo povećanje industrijske proizvodnje u odnosu prema «carskom» periodu za gotovo dva puta, kao i izgradnja 30 elektrana, ukupnog kapaciteta 1750 tisuća kilovata (što je za ono vrijeme zaista golem pothvat). Elektrifikacija se tako pokazala kao osnova prvog perspektivnog plana razvoja narodne privrede, a sam plan kao prvi pokušaj osmišljavanja cjelokupnog privrednog razvoja. Iako autor tvrdi da je prva razvojna etapa istovremeno etapa za izgradnju osnova direktivnog planiranja, treba to primiti s ogradom. Spomenuti plan djelo je Lenjina i Križanovskog, a vrijeme njegova prihvaćanja i početka realizacije je period ove ekonomske politike, koja je u biti imala drukčije odrednice od onih koje se sada pretežno spominju.

Prijelaz na centralističko direktivno planiranje izvršen je 1928. u skladu s direktivama za izradu prvoga petogodišnjeg plana (s kraja protekle godine). Otada je direktivno planiranje postalo karakteristično za razvoj privrednog sistema u Sovjetskom Savezu, dalje se usavršavalo i u metodološkom pogledu unapređivalo. Između ostalog, upravo ta direktivnost i obvezatnost, po mišljenju Švirkova, bitna je odlika za razlikovanje socijalističkog planiranja od kapitalističkog programiranja. Indikativno planiranje, kako se u biti naziva kapitalističko planiranje, nosi dvije karakteristike: minimum prinude u realizaciji planskih zadataka i maksimum slobode u području preuzetih obveza. Da bi pojasnio o čemu se zapravo radi, Švirkov se oslanja na Cohenovu misao da «Indikativni plan nije zamjena za tržište» i Lutovu da «Indikativno planiranje za svoju osnovu ima predviđanje budućeg razvitka, a ne njegovu transformaciju». Iz toga Švirkov izvodi i drugu karakteristiku za razlikovanje socijalističkog planiranja od kapitalističkog programiranja. Riječ

je o obvezatnosti planskih zadataka i organima koji kontroliraju njegovo izvršavanje.

Nakon iscrpnog prikaza osnivanja i razvoja kontrolnih organa za izvršavanje plana u Sovjetskom Savezu, daje se objašnjenje sadašnjeg stanja i učestalo ističe sve veća uloga ekonomskih stimulatora, kako u samoj provedbi planskih zadataka, tako i kao stimulator zadovoljavanja osobnih i zajedničkih potreba zaposlenih. Za razliku od toga, u razvijenim kapitalističkim državama prisutno je ekonomsko direktno i posredno stimuliranje u realizaciji plana. Mjere ekonomske prinude sve su prisutnije što se više ide prema manje razvijenim nacionalnim privredama.

U cjelini gledano Švirikova knjiga «Socijalističko planiranje i kapitalističko programiranje» ulazi u krug kvalitetnih rasprava o problemima osmišljavanja ekonomskog razvoja nacionalnih privreda suvremenih zemalja u svijetu. Posebna joj je vrijednost što taj problem nastoji realno sagledati i osloboditi ga suvišnog ideologiziranja, koje je nerijetko prisutno u sličnim komparativnim studijama. Čitalac će pronaći mnoge interesantne detalje i dobit će vrstan globalan pregled pojave i razvoja različitih sistema planiranja u svijetu. Stanoviti propusti, neke smo istakli a druge će poznavaoi te materije sami prepoznati, ne mogu bitno umanjiti njezinu vrijednost.

Vlatko Mileta

Dr Zdravko Leković: Sloboda informiranja u samoupravljanju

**Biblioteka časopisa:
»RTV — teorija i praksa«
Beograd**

U suvremenom svijetu nema tog društva koje ne bi imalo svoj informacijski sistem, jer se svaka društvena zajednica temelji na određenom ekonomskom i političkom sistemu, kao i na zdanju svoje povijesti i svoje kulture. Informacijski procesi prožimaju suvremena društva i cijeli svijet. Ali razlike u njemu su velike, sve zemlje se ne nalaze na istoj uzvišici. Ako pogledamo s razvojne točke proizvodnih snaga, vidjet ćemo da jedni imaju razvijene, moderne, gotovo planetarne informacijske sisteme, dok drugi, što više, velika većina čovječanstva, nije još u historijskoj poziciji da se u ravnopravnim ekonomskim uvjetima posluži komunikacijskom tehnologijom na način koji bi svakoj zemlji omogućio jednako potreban i onakav informacijski proces kakav samo može biti pretpostavka univerzalnoga svjetskog informacijskog poretka.

Stoga bilo bi pogrešno informacijski proces apsolutizirati iz tehničko-tehnološke prirode sredstava informiranja, mass-media ili sredstava masovnog komuniciranja. Treba iznad svega vidjeti njihovu društvenu prirodu. Marx je to u svoje vrijeme vidio i jednostavno definirao polazeći od jezika kao prirodnog (i neprekidnog) izražajnog sredstva kojim se čovjek služi, univerzalnog sredstva komuniciranja u ljudskom svijetu: «Jezik je star koliko i svijest-jezik *jest* praktična stvarna svijest, koja postoji i za druge ljude, pa također i za mene samog, a jezik nastaje, kao i svijest, tek iz potrebe, iz nužde saobraćaja s drugim ljudima (...) Moderno univerzalno saobraćanje ne može se nipošto na drugi

način podrediti individuama nego tako da se podredi svima». («Njemačka ideologija»)

Odista nije dovoljan medij sam po sebi da bi bio poruka, već je pitanje koje je i kakve »društvenosti« poruka produkt? Izvor je pitanju povijesno iskustvo, pa je za današnje kao i za sutrašnje potrebe čovječanstva jezik mnogo više od onog što su rekli i što običavaju govoriti teoretičari koji apsolutiziraju moć informacijskih procesa iz tobože tehnološke svemoci samih komunikativnih sredstava a da se ponajmanje udubljuju u društvenu kozmopolitsku ulogu jezika i svijesti; jezik, dakle, nije tek (apostrofiraju to i M. Prokopičević, vidi »Društvenost komunikacija«, OKO, 1978/XII) »nosilac informacija«, »sredstvo komuniciranja«, »unutarvremenski govorni događaj« ... »danas se jezik i komunikacija imaju shvatiti tako da se kroz njih prelama sav ljudski opstanak ...«

Upravo društveni sistemi i političke konstelacije onakvi kakvi su u današnjem svijetu po pravilu stvaraju iluziju da su masovni mediji »istina sama po sebi«. Za taj dio svoje funkcije emisioni medijski kanali dobro su napunjeni odgovarajućom ideologijom. No svijetu je da razrješava proturječan odnos između iluzija i potreba, da potrebe učini svojim a u »stvaranju uslova za decentraliziranu komunikaciju, kontroliranu od strane korisnika, koja će nam dozvoliti da vidimo svijet onakav kakav ga u stvari vidimo« (Džin Jangblad, »Madosni mediji i budućnost želja«, »RTV teorija i praksa«, Beograd, 1978/XII).

Tim smjerom poveden u svome istraživanju, dr Zdravko Leković dao se na znanstvenu analizu karakteristika i vrijednosti informacijskog procesa naše zemlje u okviru samoupravnoga društveno-političkog sistema i socijalističke demokracije. U izdanju Radio-televizije Beograd publicirao je knjigu »Sloboda informacija u samoupravljanju«. Iz naslova se isprva ne nazire šire značenje djela, ali će ga čitatelj naći u sadržaju i stručnoj interpretaciji ove u nas osobito aktuelne građe, s obzirom na sazrele uvjete nastajanja zaciijelo prvog u svijetu samoupravnog modela informacijskog sistema.

Kako tek u posljednje vrijeme dobivamo nešto više (ali još nedovoljno) znanstvenih publikacija općenito o teoriji informiranja i, napose, ulozi sredstava masovnog komuni-

ranja u kontekstu naših, međunarodnih i svjetskih suvremenih potreba, to Lekovićevo knjiga ujedno utire put daljem svestranom proučavanju iskustava i vrijednosnih elemenata jugoslavenskog samoupravnog komunikacijskog sustava kao i informacijskog procesa.

Autor je knjigu podijelio u osam poglavlja. U prvom dijelu bavi se prirodom informacija, razmjene informacija i sredstvima masovnih komunikacija, a napose marksističkim shvaćanjem slobode i slobodom širenja informacija kako je vide te interpretiraju i druge, u prvom redu teorije građanskog buržoaskog društva.

U znanstvenoj analizi te materije Leković se drži informacijskih potreba suvremenog svijeta, pobliže onih što nastaju iz našeg društveno-političkog i ekonomskog sistema. Slijedi realnu činjenicu da su sredstva masovnog komuniciranja i javno informiranje elementi društvene, a posebno političke strukture svake društvene zajednice pa tako i naše. Iz toga izvodi zaključak da je pitanje slobode širenja javnih informacija prije svega pitanje jedne od ključnih političkih sloboda. No tu počinje različit pogled marksističke i buržoaskih građanskih teorija. Potonje, zanemarujući objektivne društveno-ekonomske odnose iz formalno-pravnog poimanja buržoaske demokracije, propovjednički apsolutiziraju pa time i maskiraju taj dio sloboda. Međutim, Lenjinova misao je realna: »... ne može se živjeti u društvu i biti slobodan od društva«. To će reći da i političke slobode imaju svoje granice. Analogno tome, ne može se ni u jednom klasnom društvu govoriti o apsolutnim slobodama širenja javnih informacija.

S tim u vezi Leković daje Marxovu misao koja podsjeća: »ne postoji sloboda čovjeka uopće, već sloboda čovjeka kao pripadnika jedne od postojećih društvenih klasa«, te »hod ljudske historije jeste hod k slobodi«. U istom smislu autor dalje kaže da »ograničavanje individualne slobode putem saznanog i svjesnog samoograničavanja u marksizmu se prihvaća samo ako doprinosi idealu sve većeg oslobođenja čovjeka«.

To je ujedno odgovor tezi građanskih teoretičara prema kojoj u socijalističkim društvenim sistemima tobože nema dovoljno slobode u javnom informiranju zato što su informacije u službi politike i ideologije (kao da

u buržoaskim i svim drugim društvima to nisu!).

Kad je riječ o spornom mjestu, sjetimo se riječi Edvarda Kardelja:

«Izvanredno veliku ulogu u društvenom životu ima sistem javnog informiranja i komuniciranja, to jest štampa, radio, televizija i druga sredstva informiranja, odnosno, kako se obično kaže, mediji društvenog života. Međutim, to nisu samo mediji, nego i politička snaga koja može da djeluje na društvenu svijest i veoma progresivno i veoma reaktivno. U današnje vrijeme ti mediji u rukama kapitalističkih kompanija i političkih kartela predstavljaju u mnogim zemljama veću političku snagu nego političke partije i često više utječu na svijest ljudi nego bilo koja politička partija...»

I u našem društvu sredstva javnog informiranja i komuniciranja predstavljaju veliku političku snagu. Naša štampa nije u položaju da bude ni oružje političke borbe za vlast ni sredstvo nekog političkog monopola. U uslovima socijalističkog samoupravljanja ona, u stvari, izražava mnoštvo samoupravnih interesa, kao i stanje društvene svijesti u sagledavanju zajedničkih društvenih interesa. Kao politička snaga socijalizma ona je istovremeno dio i sredstvo izražavanja najprogresivnijih snaga socijalističke društvene svijesti. Činjenica da su informacije na svoj način u službi politike i ideologije ostaje za svaki društveno-politički sistem, ali je pitanje tko kako vidi ideologiju vlastite vladajuće klase; da li je, dakle, vidi kao «iskrivljenu svijest» sve dok ona (klasa) «podržava iluziju o trajnosti svoga položaja i uloge».

U idejno-političkoj platformi za djelovanje Saveza komunista na jednom mjestu se kaže: «Rasvjetljavanje i saopćavanje istine jest smisao i cilj informiranja u našem samoupravnom socijalističkom društvu.» A naš cilj je, kao što je poznato, izgradnja besklasnog društva.

U području javnog informiranja, analizira Leković, građanski objektivizam znači uzdržavanje od kritičke ocjene, od suda o cilju, odnosno o smislu sadržaja kojim se bavi informiranje. Takav objektivizam svodi sistem javnog informiranja na pasivnu poziciju, na jednostavan tehnički sistem. Međutim, javno informiranje ima i širi smisao, da svojim ko-

risnicima pruži osnovu za aktivan odnos prema događajima, da im omogući da svoju slobodu ostvare tako što će, na temelju istinitih informacija, slobodno izabrati optimalnu alternativu, odnosno donijeti najbolje rješenje za svoju dalju djelatnost. Zahtjev za neutralnim informacijama u isto je vrijeme i želja za natklasnim položajem sredstava i sistema javnog informiranja, kao i njegovih primalaca. Takva sloboda širenja informacija ne vodi oslobođenju ljudske ličnosti i stvaranju humanijeg društva. Uz taj zaključak autor dodaje: «Prema marksističkom shvaćanju, sloboda širenja informacija nije sama sebi svrha, već je u službi širenja slobode čovjeka. Ljudi stvaraju vlastitu historiju, ali samo onda ako su informirani, ako znaju kako njihova djelatnost vodi i da li je u skladu s objektivnim zakonitostima društvenog razvitka. Samo ako su dovoljno informirani, ljudi slobodno biraju moguće alternative svoje djelatnosti, njenih ciljeva i sredstava, jedino tada mogu da djeluju svjesno.»

Naposlijetku, ključ slobode javnog informiranja, pa i širenja javnih informacija, prema riječima Lenjina, jest u smislu slobode od kapitala.

Gleda slobode javnog informiranja u našem društvu, objektivna je istina da ta sloboda nije manja nego što bi je imalo neko drugo društvo. Ako je pak, kao što kaže Trpe Jakovlevski, pojam slobode determiniran kao klasni odnos, onda smo onoliko slobodni koliko smo se u tim klasnim odnosima oslobodili. Nepobitna je činjenica, a nju u svom proučavanju eksplicira i dr Leković, da «socijalistička demokracija, kao prva vladavina većine u historiji društva, proširuje slobodu javnog informiranja, jer se povećava uloga javnog mišljenja, radničke klase i radnih slojeva u upravljanju državom i društvenim poslovima. Socijalistička samoupravna demokracija širi ovu potrebu do neslučenih razmjera zbog toga što informiranost postaje životna potreba svih učesnika u samoupravnom odlučivanju, u samoupravnom sporazumijevanju i društvenom dogovaranju u procesu razvoja integralnog samoupravljanja».

Procesom demokratizacije oživjeli su toliki izvori informiranja, a strujanje informacija teče u svim pravcima, izmijenio se i mijenja se odnos komunikatora i recipijenta, jer i jedne i druge, u duhu dobrovoljne aktivnosti

i istinskog angažmana, prožimaju identične potrebe kroz pluralizam interesa, a na razmeđu individualnog i općeg informacija se javlja u funkciji samoupravnog čina, kao jedan od konstitutivnih elemenata samoupravnih odluka. Zato ima i svoj masovni, sve više aktivni auditorij, i zato ćemo, kako razvoj bude oblikovao sve elemente tog osebujnog informacijskog procesa, već u doglednoj budućnosti govoriti o samoupravnom kvalitativno novom modelu sistema masovnog komuniciranja.

Na tom putu postojali su, postoje i dalje, društveni faktori koji, dakako, utječu na slobodu širenja javnih informacija pozitivno kao i negativno. U svojoj knjizi dr Zdravko Leković ih grupira u posredne i neposredne faktore, pa iz njihova djelovanja vidi trenutni raskorak, ali vidi i perspektivu.

«Dok društveno-ekonomski i socijalno-ekonomski faktori na sadašnjem stupnju razvika djeluju ili kao ograničavajući ili kao diferencirajući činioci u odnosu na slobodu javnih informacija, dotle naš društveno-politički sistem, u uslovima samoupravne socijalističke demokracije djeluje kao stimilirajući faktor koji širi granice i podstiče slobodu informiranja...»

Kultura i kulturne tradicije (autor je propustio da o tome dađe dublju cjelovitu analizu) također su faktor slobode informiranja, osobito i ovisno o tome koliko su razvijene i djelujuće tekovine socijalističke samoupravne kulture zajedno sa sistemom obrazovanja, koji barem dosad nije posebice inzistirao na razvijanju komunikoloških nauka pa ni na razvijanju kulture javne riječi, te ćemo i zbog toga u našim sredstvima javnog informiranja naći mnogo problema oko »znanja struke«, ali je u svakom slučaju razvijenost kulture javne riječi u smislu upotrebe »jezika i svijesti« manje profesionalno a mnogo više društveno pitanje u širem smislu toga pojma. Dakako, ono se ne odnosi samo na komunikatore, već i na specifično naš masovni auditorij recepljenata.

U drugom dijelu knjige »Sloboda informacija u samoupravljanju« autor je s pravom dao najviše prostora faktorima utjecaja na slobodu širenja javnih informacija, kao što su društveno-ekonomski i socijalno klasni faktori: širenje i modernizacija sredstava masovnog komuniciranja, sredstva masovnih ko-

munikacija u Jugoslaviji, društveno-ekonomski položaj informativnih djelatnosti, obrazovna i socijalno-klasna struktura stanovništva; zatim, društveno-politički sistem: principi socijalističke samoupravne demokracije, sredstva javnog informiranja kao element političkog sistema, jedinstvo informacionog sistema u SFRJ, informiranje i uloga društveno-političkih organizacija, informiranja u funkciji delegatskog sistema; naposljetku, kultura i sistem vrijednosti: jezik kao činilac slobode informacija, društvena kritika i sloboda informacija, novinar kao društveno-politički radnik, etika javne riječi. To bi bili posredni, dok je u neposredne faktore koji uvjetuju slobodu širenja javnih informacija u samoupravnom društvu svrstao utjecaj pravnog reguliranja i političkog usmjeravanja informativne djelatnosti, obuhvativši na tom planu sve važnije pravno-političke promjene i zakonodavnu djelatnost od oslobođenja do danas.

Knjiga sadrži i neposredne ograničavajuće faktore slobode širenja javnih informacija kao što su institucija službene, profesionalne i privatne tajne, cenzura i propaganda, s osvrtom na utjecaj inozemne i neprijateljske propagande.

I u tom dijelu Leković se drži osnovnih principa znanstvenog istraživanja, ali mu je izmakla cjelovitija i dublja razrada uzročno-posljedične strane te inače vrlo značajne materije za naše potrebe unapređenja medija društvenog života. Pri tome napose mislimo na onaj dio analitičkog produbljavanja koji se tiče problema i deficitnih strana upotrebe sredstava javnog informiranja i komuniciranja kojima Edvard Kardelj, pridajući im svojstva »političke snage socijalizma«, u isto vrijeme vidi sadašnje nedostatke kad kaže da se »naše društvo susreće sa pojavama kao što su jednostrano, pa čak i neprovjereno i neistinito izvještavanje, zanemarivanje općih društvenih interesa, podlijeganje senzacionalizmu i prilagođavanju, nehuman način kritike ljudi i ustanova i slično, pa čak i utjecaj socijalizmu, samoupravljanju i nacionalnoj ravnopravnosti neprijateljskih snaga«. »Osim toga, naša štampa se«, po mišljenju Kardeja, »kao i druga sredstva javnog komuniciranja, još uvijek nije dovoljno uključila u sistem samoupravno-demokratskog političkog sistema. Ona je još pod priličnim utjecajem tradicija građanskog društva i tek postepeno postaje sredstvo javnog komuniciranja u si-

stemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa . . . »

Postavljajući teme, autor djela »Sloboda informiranja u samoupravljanju« čini se da je mjestimice suviše ostao na faktografskom doseg u građi, držeći se korektno njezine sistematizacije. No ostaje vrijednost djela u ovoj vrsti znanstveno-teoretske literature.

Josip Vuković

Manfred Riedel
(Hrsg):
*Rehabilitierung
der praktischen
Philosophie*

**Band I:
Geschichte, Probleme, Aufgaben**
**Band II:
Rezeption, Argumentation,
Diskussion**
**Verlag Rombach,
Freiburg, 1972/1974.**

M. Riedel je sabrao i objavio novije pokušaje rehabilitacije praktične filozofije. Rehabilitacija praktične filozofije nije samo obnavljanje zaboravljene tradicije nego, pod vidom renesanse klasične praktične filozofije, započinje suočavanje s bitnim problemima naše suvremenosti. Rehabilitacija praktične filozofije ne znači obnavljanje »philosophiae practicae universalis«, ne radi se o jednostavnom oživljavanju Aristotela kao »oca praktične filozofije«, nego se nastoji zadobiti određena veza s dominantnim razvitkom pojedinačnih znanosti u modernom dobu. Kod Platona i Aristotela postojala je još smisljena veza između kozmosa i područja etike, politike i ekonomije. S Kantom etika dobiva samostalni temelj neovisan o cjelini kozmičkog poretka, politika se utemeljuje kao samostalna znanost a ekonomija sa Smithom, Ricardom i, posebno Marxom pretendira na to da bude mjerodavna disciplina za cjelokupni društveni poredak.

Rehabilitacija praktične filozofije nastoji povezati tendencije novih kretanja u znanostima sa starim pitanjima o dobrom životu. Upojedinjenje društvenih znanosti dobilo je tolikog maha da se potpuno izgubila smisljena veza s cjelokupnom društvenom praksom. Zato postoji snažna potreba da se izađe iz te zatvorenosti u široke zamahе povijesnog kretanja. Rehabilitaciji praktične filozofije pristupa se iz najrazličitijih pravaca filozofiranja — od Heideggera i analitičke filozofije pa sve do konstruktivizma i neomark-sizma.

U osnovi je tih napora potreba za novom teorijom prakse. U 19. st. primat teorije u filozofiji ima svoju paralelu u primatu pozitivističkih znanosti. Nakon Kanta i Hegela interes za metodičku izgrađenost prakse posve je nestao, tako da se činilo kao da je praktična filozofija *contradictio in adjecto*. H. Rickert, koji je čista suprotnost ovim modernim pokušajima rehabilitacije praktične filozofije, razumije pod praktičnom filozofijom etiku (*System der Philosophie*, Bd. I, 1921, str. 358).

Još jači utjecaj na formiranje praktične filozofije polovicom 19. st. imala je scijentistička prevaga mišljenja koje je metodologiju prirodnih znanosti prenosilo u područja normativnih disciplina. Taj zahtjev došao je do izražaja posebno u A. Comta u zahtjevu za empirijsko-eksperimentalnim utemeljenjem psihologije i sociologije u »pozitivnoj filozofiji«.

»Pozitivizam niječe mogućnost jedne metodički izgrađene političke argumentacije o ciljevima i svrhama ljudskog djelovanja, i uključuje do sada »normativno« shvaćene discipline etike i estetike, prirodnog prava i filozofije prava pod empirijske društvene znanosti« (Rehabilitierung ..., Bd. I, str. 10).

Isto tako, historicizam Diltheya, usprkos suprotstavljanju Comtu i Johnu Stuartu Millu, može ustvrditi samostalnost duhovnih znanosti samo zato što ih rješava veze s praktičnom filozofijom i što njezine discipline podređuje povijesti kao jedinstvenoj znanosti.

Filozofija je time izgubila svoju normativno-kritičku koncepciju za znanost i društvo. *Jedinstvo teorije i prakse*, koje je reflektirano i utemeljeno u konceptu praktične filozofije, izmiče opravdanju pomoću pojmova i uzima — u neku ruku izvan granice praktičnog uma — prirodno izrasli lik *tehnologije* (materijalnom silom postala prirodna znanost) i *političke ideologije*. (Usp. *ibid.*, Bd. I, str. 10)

Takva situacija nastavila se sve do naših dana i formirala u opreci egzistencijalnih filozofa i raznih neopozitivističkih pokušaja utemeljenja etike.

Početak 60-ih godina pojavio se snažan interes za probleme praktične filozofije. Neko-liko faktora imalo je odlučnu ulogu u pojavljivanju tog interesa: 1. renesansa Aristotela i Hegela nakon 1945; 2. recepcija anglosaksonske meta-etike; 3. »operativni« stav i teo-

rija znanosti i 4. interes »kritičke teorije« za problematiku teorija — praksa. U svim tim tendencijama radi se o pokušaju zadbivanja dimenzije pitanja i argumentiranja koje bi imale za zadaću vrednovanje normi ljudskog djelovanja, kao i problematika izbora i otklona ciljeva.

U sklopu tih napora izrasta potreba za boljim razumijevanjem *djelovanja*. Čini se da je pojam djelovanja bio zapostavljen u usporedbi s drugim pojmovima filozofije (usp. M. Heidegger, *Über den 'Humanismus'*). Snažan poticaj obnavljanju pojma praksa zadobiven je u tijesnoj vezi s pokušajima utemeljenja društvenih znanosti. Pokušaj utemeljenja autonomije sociologije dao je posebno jak doprinos formuliranju problematike praktične filozofije. To je došlo do izražaja posebno u kontroverziji između N. Luhmanna i J. Habermasa. Dok N. Luhmann misli da se moramo oprostiti od staroevropske koncepcije djelovanja u smislu Aristotela, i da bi tu zadaću bolje i obuhvatnije riješila sistemska teorija, dotle Habermas polazi natrag na eudaimonističku predodžbu o »dobrom životu«. U tom okviru možemo podsjetiti i na traženja prema pojmu *političkog* koje je konstitutivno za politologiju. W. Hennis je poduzeo takav pokušaj obnavljanja političkog s oslanjanjem na aristotelovsku tradiciju. Snažno obnavljanje tradicije dolazi do izražaja u jurisprudenciji, retorici i prirodnom pravu. Upravo takvi pokušaji utemeljenja pojedinih društvenih znanosti dovode do obnavljanja temeljnih pojmova tih znanosti, a time ujedno pokazuju njihovu konvergenciju s problematikom praktične filozofije. Filozofsko osvješćivanje praktične tradicije i pokušaji utemeljenja i obnavljanja socijalnih znanosti vezani su neminovno jedan za drugoga.

Prva knjiga sadrži uglavnom probleme povijesne geneze praktične filozofije, s posebnim osvrtom na Aristotela, Kanta i Hegela, a osim toga tu su izneseni problemi hermeneutike, fenomenologije, dijalektike, egzistencijalizma u odnosu na praktičnu filozofiju.

Druga knjiga sabire probleme praktične filozofije u industrijskom društvu i probleme sociološkog utemeljenja morala, filozofije politike, zatim se govori o problemu topike i njezina odnosa prema praktičnoj filozofiji, o logici teoretskog i pratičnog diskursa, o problemima analitičke filozofije jezika i prak-

tične filozofije te o mnogim drugim pojedinačnim problemima.

Obje knjige su prijeko potreban uvod za svakog tko se bavi problemima praktične filozofije.

*Joachim Ritter:
Metaphysik und Politik*

Suhrkamp Verlag,
Frankfurt am Main, 1969.

Zvonko Posavec

Interes za praktičnu filozofiju neposredno je vezan za obnovu Aristotela i aristotelizma uopće. U tom smislu posebno su plodotvorna istraživanja J. Rittera i njegovih đaka, koji su recepcijom Aristotelove praktične filozofije davali otpor prirodnoznanstvenoj tendenciji devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Ritter je u svojim istraživanjima Aristotela obuhvatio čitavu dimenziju etičkog i političkog mišljenja, te je pokazao kako je ta aristotelovska tradicija prisutna u povijesti filozofije, i to posebno kod Hegela.

U članku *Das bürgerliche Leben, zur aristotelischen Theorie des Glücks* (Građanski život, prilog aristotelovskoj teoriji sreće) Ritter ovako formulira svoj osnovni stav:

«Etička teorija mora se nadovezati hermeneutički na različitost i mnogoznačnost ljudskog opstanka jer se samo tako mogu zadobiti pojmovi čija se vrijednost odnosi na ono što jest, a to što jest istovremeno pretpostavlja i ne zaboravlja. Posjedujemo potpuno izgrađene etičke sisteme, međutim ako se promatra iz njihove veličine natrag na zbiljnost čovjeka, kako ona jest, tada se pita što pojmovi sistema uopće imaju s njom. Iz takve nepovezanosti poziva *Nikomahovu etiku* natrag u jednom primjerenom smislu. Njezina hermeneutička metoda vodi je na put hipotezičkog nadovezivanja na to 'što se kaže'. (ibid., str. 64.).

Kao što vidimo, to nadovezivanje problematike etike i politike na Aristotelovu *Nikomahovu etiku* smjera na prevazilaženje Kan-

tova razlikovanja bitka (Sein) i trebanja (Sollen).

Ritterova istraživanja Aristotela u tijesnoj su vezi s ponovnim oživljavanjem misli prirodnog prava (usp. H. Welzel, *Naturrecht und materiale Gerechtigkeit*, 1951; Leo Strauss, *Naturrecht und Geschichte*, 1956). U diskusiju obnove misli prirodnog prava Ritter se uključuje člankom *'Naturrecht' bei Aristoteles* (str. 133—183).

Ritterove studije Aristotela daleko su od svakog dogmatizma, a fin osjećaj za historijske komparacije dovode Aristotela neposredno u vezu s novovjekovnim misliocima. Osobito je naglašen paralelizam između Aristotela i Hegela. Aristotel je sagledan kao mislilac jednog kasnog razdoblja, koji naočigled političkom poretku poduzima posljednji pokušaj, daleko od svake utopije i prazne političke pragmatike, da spasi čistom snagom mišljenja supstanciju političkog. Filozofski pojam čuva istinu polisa.

Prema Ritterovu mišljenju, Aristotel je otkrio objektivni poredak političkih institucija koje jedine mogu dati oslonac etici nasuprot sofističkom relativizmu. Već je Platon poduzeo prikaz države kao objektivne političke institucije koja daje okvir i zbiljnost etičkom držanju. Međutim, u Rittera taj odnos između Platona i Aristotela u pogledu njihova doprinosa izgradnji političkih institucija i njihova značenja za etičko držanje ostaje u neodređenosti. Poseban Aristotelov doprinos sastoji se u tematiziranju kolektivne životne prakse koja leži ispod političkih institucija. Platon je mogao zamisliti umnu političku praksu samo u idealnom okviru uspostavljenog poretka. Aristotel ispod institucionalnog horizonta postavlja političku praksu i razmatra samostojnost prakse prije njezina uključivanja u okvir političkog poretka.

Etika i politika mogu se odvojeno razmatrati i stoga se mogu prvi put razmatrati u njihovu reflektiranom odnosu. Praksa nije ništetna ako nije institucionalno podržana. Praksa ima svoju vlastitu formu unutarnjeg uređenja (hu heneka), stabilizacije (heksis) i orijentaciju (mesotes). Praksa se može analizirati a da se ne mora pribjeći uvjetima društvenosti. To ne znači da je praksa asocijalna i da nije postavljena u politiku. To znači samo da se ne mora rekurirati na institucije političkog poretka da bi se pojmila praksa.

Politika nije pretpostavka za praksu, nego je praksa pretpostavka za politiku. U tom smislu posjeduje praksa svoje vlastito pravo, i tako shvaćena praksa predmet je *Nikomahove etike*.

Ritter povezuje Aristotelovo mišljenje o umnosti političkih institucija s Hegelovim *objektivnim duhom*. Hegel je razvio kategoriju objektivnog duha da bi riješio Kantove aporije moralne svijesti. Posebnu pažnju posvetio je Hegel propasti lijepe običajnosti grčkog polisa. Kantov moralni princip ostao je u suprotnosti prema životu, stoga Hegel smatra da se taj rascjep mora pomiriti. Moralna svijest mora se pomiriti sa životom. Taj zadatak proistječe iz sjećanja na »sretan grčki narod« čija je javna religija držala duh u harmoniji. Razvoj koji se dogodio u novovjekovnoj filozofiji između pozitiviteta i transcendentalnog principa dobio je svoje rješenje u Hegelovu principu spekulacije koji ta dva momenta uključuje u sebe kao momente kretanja cjeline. U institucijama duh pribavlja sebi objektivitet. Samo na taj način na volju ograničeni um stupa u zbiljnost. Hegelova filozofija prava prekoračuje tako napetost Kantovog bitka i trebanja, te čuva odjek nekadašnje supstancijalne običajnosti.

Međutim, razlika između Aristotela i Hegela sastoji se u tome što u institucijama koje se planski uspostavljaju, u kojima um jedino može postati supstancijalan, nema više životne supstancije. U novom vijeku velike političke institucije predstavljaju zastrašujuće oblike birokratske moći iz kojih je klučanje duha iščezlo.

Zvonko Posavec

Günther Bien:
*Die Grundlegung
der politischen Philosophie
bei Aristoteles*

Alber, Freiburg/München, 1973, str. 402.

Günther Bien (Hrsg.):
*Aristoteles,
Nikomachische Ethik*

Übersetzung von E. Rolfes
Meiner, Hamburg, 1972, str. 438.

G. Bien dao je izuzetan prilog proučavanju porijekla praktične filozofije. On smatra da praktična filozofija kao politička filozofija počinje s Aristotelom. Aristotel figurira kao posrednik između Platona i sofista, i on je zapravo, prema Bienovu mišljenju, prvi izradio teoriju prakse koja je usmjerena protiv sokratovsko-platonovskog intelektualizma. Aristotel je formulirao *scientia practica universalis* kao etiku, politiku i ekonomiju; ta podjela ostavila je trag u školskoj filozofiji sve do naših dana.

U razmatranju odnosa Platona i Aristotela, i u ocjeni Platona, G. Bien slijedi interpretacije poznate tibingenske škole (Krämera i Gaisera) koja je nastojala matematički interpretirati Platonovu nauku o idejama. To naglašavanje matematike u Platonovoj filozofiji potrebno je Bienu da bi mogao lakše zaključiti kako je zapravo Aristotel prvi izveo točno razlikovanje teorije i prakse te kako je on prvi dao jednu teoriju prakse. Prema njegovu mišljenju, Platon još ne raspolaže razvijenim pojmom prakse kao Aristotel. Aristotel strogo prvi razlikuje teoretske, praktičke i poetičke znanosti. Ipak, suviše je pojednostavljeno reći da Platon ne razlikuje teoriju od prakse.

Posebno su interesantna i dobra Bienova izlaganja o pojmu politike (III—V) i njezinoj suprotnosti prema etici, kao i izlaganje o neophodnosti ekonomske teorije pošto je propao Platonov pokušaj ustanovljivanja jedinstvenosti države. G. Bien čvrsto vjeruje u aktualitet Aristotelova mišljenja i smatra da

nam to mišljenje, ako ga slijedimo u točnom obrisu, može osvijetliti našu vlastitu situaciju. Istina je da bez dimenzije Aristotelova mišljenja teško možemo sagledati i horizont našeg vlastitog opstanka.

Osim te studije o Aristotelu, velika je Bienova zasluga što je ponovno objavio *Nikomahovu etiku* na temelju prijevoda E. Rolfa. U smislu svojeg shvaćanja Aristotela napisao je uvod u Aristotelovu etiku pod naslovom *Um i etos*. Uz to je pripremio bilješke, registar i opširan pregled literature. G. Bien je time osigurao nužan instrument svakome tko se želi ozbiljno baviti Aristotelovom *Nikomahovom etikom*.

Armin Müller:
*Autonome Theorien
und Interessedenken*

Studien zur Philosophie
bei Platon, Aristoteles und Cicero
Steiner, Wiesbaden, 1971, str. 143.

A. Müller odabrao je pojam interesa kao ključ za razumijevanje političke teorije antike. Namjera je autora da filozofske izričaje o politici negativno razotkrije iz kritike pjesništva. Tako je on krenuo u izlaganje političke filozofije iz njezine negativne ocjene, ili u suprotnosti prema filozofskim izričajima. Autor smatra da se Platonova filozofija kao politička konstituira u suprotnosti prema mitskom pjesništvu. U tome autor čini jednu grešku, jer poistovjećuje pjesnike, Homera i tragičare, s retorima i sofistima. Platonova kritika pjesnika, smatra on, ujedno je intelektualna kritika sofista. Da li se mogu, čak i u Platonovu djelu, poistovjetiti pjesnici i sofisti?

Autor vrši to poistovjećivanje na temelju pojma interesa. Naočigled zajedničkom pojmu interesa, mora Platon u mitskom pjesništvu spoznati identičnu poziciju osjetilne neposrednosti (str. 29). Autor navodi odlomke o ideji dobra u kojima se jasno govori o interesima, da bi zaključio: »Humani interes nije

za Platona osjetilni interes, nego interes duhovnog posredovanja.»

Primjedbe uz Platonovu dijalektiku (str. 73. i dalje) pokazuju da autor razumije Platonovu dijalektiku kao topijsko umijeće argumentiranja. Takvo razumijevanje dijalektike navodi autora na to da interpretira Platona pomoću Aristotelova *Organona*. Platonova ontologija postaje logika pojmovnog kalkuliranja i time, smatra on, postaje žrtva sofistickog postupanja. Nasuprot tome, autor ističe Aristotela koji uspostavlja pravu autonomiju teorije u *Metafizici*.

Rad pati od površnog i nedovoljnog razumijevanja Platonove dijalektike, i utoliko komparacija Platona i Aristotela u pogledu autonomije teorije nije uspjela.

*Ada Babette Hentschke:
Politik und Philosophie
bei Platon
und Aristoteles*

**Frankfurter Wissenschaftliche Beiträge,
Kulturwissenschaftliche Reihe 13
Klostermann, Frankfurt, 1971, str. 493.**

Studija A. B. Hentschke u prvom dijelu kreće se u interpretaciji Platonovih *Zakona* kao dokumenta njegove političke filozofije. U interpretaciji *Zakona* izlaže autorica razvoj Platonove politike. U analizi autorica se oslanja, osim *Zakona*, na *Teetu*, *Gorgiju* i *Državu*. U drugom dijelu pažnja autorice koncentrirana je na vlastitost Aristotelove politike u kontrastu prema Platonu. Teza koja se ovdje provlači glasi da nije Aristotel otkrio praksu kao takvu nego je ona postojala već kod Platona kao »djelovanje«, naime kao »bolje činjenje nego drugi« na temelju filozofske spoznaje ideje dobroga. Aristotelova zadaća, smatra autorica, sastojala se više u tome da, u sklopu svoje ontološke zadaće istraživanja uzroka, istraži također uzroke, specifičnosti i različitosti ljudskoga djelovanja. A. B. Hentschke opširno izlaže genezu poli-

tičke filozofije i izgradnju pojma prakse u sklopu Aristotelove teorije.

Taj rad korigira raširenu predrasudu prema kojoj je Platon reducirao djelovanje na poletičko-tehničko djelovanje i ukazuje na izgradnju prakse u njegovu djelu kao bitne konstitucije ljudske zajednice.

*Martin Ganter:
Mittel und Ziel
der praktischen Philosophie
des Aristoteles*

**Symposium 45
Alber, Freiburg/München, 1974, str. 125.**

Autor smatra da je »posredovanje ljudske sreće« glavni problem praktične filozofije Aristotela. Sam pojam »posredovanja« je više značajan. On može značiti: 1. izvršenje cilja kao energie; 2. ostvarenje 'sreće' u praktičnom pojedinačnom činu; 3. odnos cilja (telos) i sredstva (pròs tò telos); 4. razliku između causa efficiens i causa finalis.

Točno je da se eudaimonia zadobiva samo u toku prakse, i da praksa znači izvršenje. U stanovitom smislu može se, stoga, reći da praksa posreduje sreću. Zašto je to tako, spoznaje se, međutim, tek onda ako se obuhvati energetički karakter izvršenja prakse kao takve, tako da konačni cilj i smisao eudaimonia dobiva samo iz tog njezina energetičkog karaktera.

Ipak, cjelina djelovanja ne može se objasniti, kao što autor smatra — barem ne kod Aristotela — parom sredstvo-svrha. Autor je nekritički izjednačio sredstvo i uzrok djelovanja. U Aristotelovu mišljenju uzrok djelovanja nije identičan sredstvu kojim se postiže neki cilj. Uzroci kod Aristotela imaju svoje značenje samo u jedinstvu svih četiriju uzroka, i iz toga jedinstva uzroci su uopće uzroci.

Rad zakazuje u razini filozofskog razumijevanja Aristotela i grčke filozofije uopće.

*Herbert Schweizer:
Zur Logik der Praxis,
die geschichtlichen
Implikationen
und die hermeneutische
Reichweite
der praktischen Philosophie
des Aristoteles*

Symposium 37
Alber, Freiburg/München, 1971, str. 262

Autor postavlja tezu da se politika mora shvatiti kao »djelo Istine«. Grčki pojam politike postavlja praksu pod obaveznu mjeru istine, a u doba krize razumijevanja politike, smatra autor, moramo se podsjetiti na to grčko iskustvo veze Istine i razumijevanja politike. Novovjekovna podjela države i društva, »koji se ponovno mogu spojiti samo tehnički« (str. 11), disonancija etike i politike, antinomijski rascjep teorije i prakse, podaju punu aktualnost Aristotelovoj praktičnoj filozofiji. Povratak prema antici motiviran je rascjepom u suvremenoj situaciji. Taj motiv razorenog jedinstva svijeta u suvremenom dobu određivao je i opterećivao bavljenje antikom od Hegela pa sve do Heideggera.

U prvom dijelu pokazuje rad genezu Platonove praktične filozofije. Posebno je naglašeno praktično porijeklo metafizike (slično H. Kuhn, *Sokrates, Versuch über den Ursprung der Metaphysik*, München, 1959). Schweizer zatim razvija pitanje prema najvišoj znanosti — dijalektici — koja proistječe iz nedostatnosti tehničkih umijeća da se brinu o praktičnoj upotrebi svojih proizvoda. Praktična znanost sofista završava u nepravdnosti pod ideološkom krinkom neutralne socijalne tehnike. Taj uvid predleži samo na temelju prave znanosti — dijalektike — koja nas oslobađa tehničkog fiksiranja, jer je ona usmjerena na praktično dobro (agathon) kao onaj cilj za koji su svi zainteresirani i prema kojem teži svako djelovanje.

Skica Platona uvodi nas u glavni dio rada o Aristotelu. Schweizer svoj prikaz Aristotela gradi na njegovoj distinkciji poiesisa i praksisa. Obje djelatnosti imaju jedan cilj,

ali samo poiesis proizvodi djelo (ergon). Unatoč tom razlikovanju, a u skladu sa svojom općom tezom, Schweizer upotrebljava kategoriju djela upravo za praksu. Politika je u svojoj praktičnoj istini postavljena na produkciju djela. Naravno, to nema nikakve veze s instrumentalno-tehničkim razumijevanjem politike novoga vijeka. Kod Hobbessa politika je shvaćena kao djelo umjetne produkcije. Mnogo prije Schweizera, K. Ulmer (*Wahrheit, Kunst und Natur bei Aristoteles*, Tübingen, 1953) pokušao je pod Heideggerovim utjecajem — izvesti iz kategorije djela značenje praksisa.

U daljnjem izlaganju (str. 99. i dalje) izgrađuje autor praktičnu strukturu pojma eudaimonia. »Uspjeli život« (eudaimonia) nije ništa drugo nego slijeđenje i ozbiljenje ciljeva, imajući pri tome na umu cjelinu života. Postavlja se pitanje da li je život, ako se pod tim mora razumjeti kontinuirana praksa, djelo — samoproizvodnja čovjeka?

Kao što vidimo, u razumijevanju prakse Schweizer polazi od djela, jer praksa je za nj djelo. Djelo se temelji na istini a istina znači »otvorenost za temelj«.

U interpretaciji Aristotela osobito je istaknuta njegova misao kao »misao djela«. Praksa je zato konstituirana, ne samo u Aristotela nego sve do naših dana, kao djelatna praksa. Da li je doista praksis u Aristotela modeliran prema poiesisu, teško se može reći iz Aristotelovih studija. Takve konzekvencije nadaju se više kao rezultat kasnijeg razvitka metafizike.

prikazi: Zvonko Posavec

Hotimir Burger: Znanost povijesti

Centar za kulturnu djelatnost
SSO Zagreba
Zagreb, 1978.

Knjiga Hotimira Burgera »Znanost povijesti« privlači pažnju ne samo temom već i pristupom materiji. Riječ je o studioznoj analizi Marxova djela koja se »nastoji probiti do cjeline smisla koji za Marxa ima znanost«. Da nije riječ samo o pukoj intelektualnoj gimnastici, koja nema veze sa suvremenosti, upozorava nas i autor napominjući kako je »razotkrivanje fetišizma znanosti koji je danas na djelu« moguće tek izvornim »osvjetljavanjem naslovljene teme«.

Autor problemu prilazi preko Marxova shvaćanja odnosa: filozofija — svijet u njegovim prvim spisima. Ukratko iznoseći Marxov razvoj u shvaćanju ovog fenomena, koji ga vodi do uvida »u rascijepljenost postojećeg svijeta«, Burger ukazuje na doseg kritičke filozofije koju Marx sistematski zastupa do dolaska u Pariz.

Pisac dokazuje da su Marxovi najraniji radovi uokvireni »tradicionalnim konceptom filozofije kao znanosti«, što neizostavno upućuje na problematiziranje Hegelova opusa s aspekta naznačene teme. U tom smislu se konstatira da »rad pojma« predstavlja metodu koja je u stanju rastvoriti unutrašnjost bilo kojeg sadržaja, što pokazuje bitnu karakteristiku Hegelove dijalektičke metode: usmjerenost prema cjelini.

Burger u poglavlju »Destrukcija apsolutne znanosti« želi pokazati Marxovu ambiciju konstituiranja znanosti u kontrapoziciji spram Hegela, koja će, sačuvavši totalnost, dobiti na »momentu realiteta«. »Taj moment reali-

teta dohvaćen je tematiziranjem političke ekonomije«. Pisac, preko određenja čovjeka, upozorava na nedostatnost promišljanja zbiljnosti kao isključivo misaone sfere što objašnjava Marxovu zainteresiranost za političke ekonomske znanosti. H. B. u odjeljcima »Predmetnost i praksa« te »Otudjenje i otuđena predmetnost« konzistentno prezentira »akt nastajanja čovjeka« koji sveobuhvatnim odnošenjem proizvodi ljudsku zbiljnost. Taj proces vezan je za pojavu »otuđene predmetnosti«. Pisac na tom fenomenu ispravno izvodi razliku između Hegelova i Marxova postupka. Naime, otuđenje kao uspostavljeni realitet razumijeva »ukidanje« koje Hegel shvaća kao »iščezavanje predmeta«, što njegovoj dijalektici podaruje apstraktnost i formalnost. Marx stoji na stajalištu ponovnog uspostavljanja totaliteta čiji subjekt više nije »otuđena predmetnost«, uspostava totaliteta realizira se skupljanjem predmetnosti u »društveno tijelo«.

»Znanost o čovjeku zato je suočavanje čovjeka s vlastitom genezom, s vlastitim otuđenim svijetom kojeg implikacije i pretpostavke tako postaju providne«, smatra Burger navodeći se pri tome izravno na međusobni odnos kategorija mišljenja i bitka. Mišljenje je, dakle, jedan od aspekata ljudske djelatnosti, koje i »samo uspostavlja ljudski svijet«. Marx tu relaciju sažima rečenicom: »Mišljenje i bitak doduše su razlučeni ali istodobno međusobno u jedinstvu«.

Kako je te probleme riješio Hegel — pitanje je na koje pisac daje odgovore u odjeljku »Kritika Hegelove filozofije u Ekonomsko filozofskim rukopisima«. Podvojenost svijeta koju konstatira i sam Hegel nastoji »prevladati u mišljenju kao mišljenju«. Stoga je filozofija otuđena djelatnost, budući da proturječja građanskog svijeta pokušava razriješiti iz sebe same, ne tematizirajući ljudsku bit u njezinu konkretnom povijesnom sklopu. Hegel zato povijest nikad ne tretira kao ljudsku, jer je ideja, apsolutni duh subjekt, a ne čovjek. Marx u tome vidi pozitivističku crtu Hegelova mišljenja jer ono »točno fiksira postojeće stanje ali ne želi i ne može iz njega van«.

Ono što Marx želi jest prelaženje granica tradicionalnog mišljenja koje, nemajući unutarnje snage, nije bilo u stanju prevladati podvojenost građanskog svijeta. Takvo mi-

šljenje nije utemeljilo čovjeka kao subjekt. Burger u tom smislu konstatira: »Idealizam i materijalizam iz tog su aspekta identični; bit njihova učenja svodi se na isto ukoliko su oni fiksirali određene pojmove (ideju ili materiju), osamostalili ih i iz njih deduciraju svijet«.

Burger pomoću čuvenih »Teza« propituje i Marxov odnos spram Feuerbacha, čime jasno pokazuje nedorečenost, odnosno nedostatnost mišljenja mladohegelovca. Ni ovdje se ne osporava točnost iskaza, ali nedostaje propitivanje geneze uočenih pojavnosti (promatrački materijalizam).

Nakon prezentiranja mišljenja primjernih građanskoj zbilji, Burger dolazi do (odjeljka) »Znanosti povijesti«. Treba istaknuti autorovo uočavanje problema u vezi s Marxovim shvaćanjem povijesti. On decidirano izjavljuje da »Marx već u rukopisima nastoji odrediti njenu fundamentalnu sferu. Ta je sfera industrija«. Pisac ukazuje da se taj Marxov stav ne provlači kroz sve njegove radove. Naime u »Njemačkoj ideologiji« Marx smatra da: »Povijest nije ništa nego slijed pojedinačnih generacija od kojih svaka eksploatira materijale, kapitale, proizvodne snage koje su joj predane od prethodnih generacija...« Stoga Burger zaključuje: »Tek kasnije, pri ponovnom udubljivanju u kritiku političke ekonomije, Marx će te osamostaljene poluge povijesnog sabrati u *kapital* kao njihov odnos i ujedno ga shvatiti kao pravi subjekt građanske epohe«.

Cijela knjiga je dosljedno propitivanje i utemeljivanje kategorije »znanost povijesti« u Marxovim spisima. Pri tome se, kao što smo pokazali, vodilo računa o tradicijama koje je Marx kao mladi mislilac (znanstvenik) nasljeđivao i s kojima se suočavao te o društvenoj sredini u kojoj je živio. Nezadovoljan onim što je do tada postojalo na teorijskom polju, »Marxova je znanost povijesti po svome programu i namjeri apsolutna znanost povijesti«. Ona je to zato što nema za predmet svog tematiziranja pojedinačni realitet povijesnog sklopa svojstven tradicionalnoj znanosti. Nasuprot tome, ona smjera zahvaćanju povijesti u totalitetu.

»Ali treba odmah napomenuti da u tom obliku i s takvim programom znanost povijesti nije nikada bila sistemski izložena i razvijena«, tvrdi Burger i pri tome dodaje da je ona

za Marxa ostala samo program, odnosno nacrt. No autor smatra da je »znanost povijesti« poslužila kao »općeniti horizont« koji je Marxovoj političkoj ekonomiji podario kritičnost spram građanske epohe. »Ali shvaćanje povijesti koje je ovdje skicirano ostaje njena pretpostavka«.

Kritika političke ekonomije koja je prezentna u kasnijim Marxovim radovima nema namjeru dosegnuti nivo »znanosti povijesti«. »Njoj je do toga da pokaže logičku i povijesnu genezu kapitala i svih ostalih oblika koje on kao način proizvodnje stvara«.

Rečenicom: »Sama kritika političke ekonomije proširuje, međutim, povijesni horizont, i to prvenstveno tako što pokazuje granice građanskog društva odnosno granice ekonomije kao takve« Burger utvrđuje doseg političko-ekonomskog mišljenja u okviru »svjetovno-znanstvene« dimenzije. Cijeli problem autor analitički i sveobuhvatno razmatra u trećem poglavlju »Znanost povijesti i kritika političke ekonomije«.

Burger u tom poglavlju tematizira odnos dijalektike i kritike političke ekonomije. Filozofijska analiza koju pisac u tom smislu poduzima dovodi do dijaloga metodičkih postupaka Hegela i Marxa. »Dok je u Hegela dijalektika apsolutna metoda...«, dotle je za Marxa ona »forma prikazivanja«, koja je u stanju da svaku formu tematizira u »struji kretanja«. Dijalektika kojom Marx barata u svojim spisima, dopunjena »historijskim promatranjem«, izbjegava opasnost mistifikacije. Samo izlaganje »vrijednosne predmetnosti«, koju Burger definira kao međusobni odnos robe, upotrebne i razmjenske vrijednosti, ima identično kategorijalno razvijanje kao i Hegelova logika. Autor rano dolazi do interesantnih zaključaka. Naime: »I u njemu se najprije tematizira bitak (roba), a potom njegova najapstraktnija određenja — kvaliteta, kvantiteta i mjera. Pri tome *rad* dolazi na mjesto Hegelove kategorije *bivanja*... Zahvaćanje momenta realiteta koji je izložen dijalektičkom metodom (»forma prikazivanja«) omogućuje prelaženje rascjepa građanskog svijeta, a ne tek idejno etabliranje postojeće situacije. To je ujedno i Marxovo prevladavanje Hegelove filozofije.

Burger pokazuje da i sam Marx svoju političko-ekonomsku analizu smatra tek mogućnošću

akcije čiji bi cilj bio razaranje »stvarnosne forme« građanske zbilje. Cilj jedne takve moguće akcije bio bi, s jedne strane, uklanjanje apstraktno uspostavljene društvenosti privatnih radova, a s druge strane realiziranje istinski slobodne individue.

Tako nešto treba uvijek imati na umu u našoj svakodnevnici. No za takve zadatke, čiji se globalni metodološki aspekt nazire u Marxovim spisima (a za čiju smo se interpretaciju ovakve vrste tek »nedavno« izborili), ovaj je rad više nego koristan prilog. Glavni zadatak, međutim, tek predstoji a sastoji se u konačnom »suočavanju« sa »znanošću povijesti«. Jer, tek je »totalno« razumijevanje društvene konstelacije osnova konkretne »političke« akcije koja, izbjegavajući tako pragmatičke zamke povijesne zbilje, smjera prema realizaciji ljudske zajednice.

Marinko Kovačić

*Peter R. Prifti:
Socialist Albania since 1944;
Domestic and Foreign
Developments*

Izdavač:
The MIT Press
Cambridge Massachusetts and London
England

Albanija, jedna je od najmanjih i najnerazvijenijih evropskih zemalja, socijalistička zemlja feudalne prošlosti, čiji se koraci u budućnosti, bar za sada, teško mogu predvidjeti, ipak zauzima zapaženo mjesto u naučnim krugovima istraživača međunarodnih odnosa. Zapravo, prema njoj je usmjerena pažnja i drugih faktora a ne samo eksperata međunarodnih zbivanja.

Za razliku od Albanije između dva svjetska rata, o poslijeratnoj Albaniji nije mnogo pisano, niti na Istoku niti na Zapadu. Tek u vremenu kinesko-sovjetskog prekida odnosa, u čijem kontekstu Albanija dobija značajno mjesto, o njoj se i više čulo i više pisalo. Kao posljedica albanskog prisustva u konfliktu između dvije najveće i najmnogoljudnije socijalističke zemlje, SSSR-a i NR Kine, izašlo je nekoliko studija na Zapadu, a najpoznatije su: »Albania and Sino-Soviet Rift« Williama E. Griffita (1963) i »The People's Republic of Albania« Nikolasa Pana (1968). U ta dva rada, i u nekoliko manje značajnih, prikazano je ponašanje Albanije na vanjsko-političkom planu, dok se o njenim unutrašnjim zbivanjima vrlo malo publikovalo. Osnovni pokazatelji tog stanja dugo vremena su bili podaci i komentari dati u albanskim javnim glasilima, te se o zaista pravom poznavanju tog problema nije moglo govoriti uz neki veći stupanj sigurnosti. Izuzetak čini knjiga Stavre Skendija »Albania« (1956).

Takvo je stanje, između ostalog, uslovlilo da se o toj balkanskoj i mediteranskoj zemlji, čiji vojno-politički i vojno-geografski položaj

može imati neobičnog utjecaja na zbivanja u ovom dijelu svijeta, nije dovoljno znalo.

Razvoj događaja u zadnjih nekoliko godina, a posebno prekid veoma intenzivnih odnosa između NR Kine i NSR Albanije, povećao je interesovanje za tu zemlju u tolikoj mjeri da joj neki autori daju epitet ključne države na Balkanskom poluotoku. To je uticalo da se o Albaniji ponovo piše, pa je u izdanju Massachusetts Instituta of Technology, a u ciklusu o komunizmu, revizionizmu i revoluciji, krajem 1978. godine izašla studija Peter R. Priftija »Socialist Albania since 1944; Domestic and foreign developments«.

Peter R. Prifti, Albanac koji je sa 15 godina došao u SAD i primio američko državljanstvo, momentalno lektor albanskog jezika na California University u San Dlegu (SAD), pokušao je u svom djelu da prati razvoj socijalističke Albanije od 1944. godine do današnjih dana. Svjestan opsega područja koje je uzeo u razmatranje, autor se poslužio i materijalima W. E. Griffita, koji je inače nosilac cjelokupnog ovog ciklusa o komunizmu, revizionizmu i revoluciji, i kroz historiografski i politološki pristup iscrpno obradio temu. Nešto je bio sveobuhvatniji i precizniji u razmatranju albanskog unutrašnjeg i vanjskopolitičkog razvoja odnosa u zadnjim godinama.

Ono što ovom radu daje posebnu vrijednost, sem neosporne aktuelnosti i prezentiranja manje poznatih detalja iz albansko-sovjetskih i albansko-kineskih odnosa, jeste način na koji je prikazana mogućnost kako i koliko međunarodni odnosi mogu imati uticaja na vanjsku politiku jedne zemlje, i obratno, kako vanjska politika jedne zemlje, od autsajdera u međunarodnim odnosima, stvara vrlo prisutnog i zapaženog činioca.

Obradujući Albaniju s aspekta njene najmitantnije doktrinarne forme svojevrsnog socijalizma i njene odnose sa najvećim i najjačim socijalističkim zemljama današnjice, autor je uspješno pronašao rješenja i odgovore na pitanja albanskog prkosnog otpora navedenim socijalističkim zemljama, a istovremeno i na pitanje albanskog žestokog oponiranja politici detanta u svijetu.

Ova studija obiluje mnoštvom pažljivo dokumentovanih podataka koji, pored svoje statističke vrijednosti, predstavljaju i sliku vrlo dinamičnih procesnih promjena u albanskom društvu.

Kroz analizu razvoja albanskih unutrašnjih i vanjskih odnosa od vremena proglašenja socijalističke Albanije do danas autor je sebi postavio i cilj, a to je odgovor na dva pitanja koja su najčešća i najinteresantnija kad se govori o savremenoj Albaniji.

Prvo, zašto je Albanija ostala usamljena tvrđava staljinizma u Evropi, i pored nastalih promjena u Istočnoj Evropi (1956), i u eri detanta u odnosima između Istoka i Zapada?

I drugo, kako to da je jedna od najmanjih država u Evropi mogla postati blizak saveznik najmnogoljudnijoj zemlji Azije, NR Kini, i što je uzrokovalo prekid albansko-kineskog savezništva, starog gotovo dvije decenije?

Da bi došao do pravog odgovora, autor je svoj rad podijelio na sljedeća poglavlja:

1. Osnovni geografski, demografski i drugi podaci o Albaniji;
2. Partizanski oslobodilački rat u II svjetskom ratu;
3. Karakteristike Albanske komunističke partije (Albanske partije rada — kasnije);
4. Socijalizacija ekonomike;
5. Pokret za emancipaciju žene;
6. Evolucija umjetnosti u Albaniji;
7. Kulturna revolucija u Albaniji (1966—1969);
8. Sukob Partije i intelektualaca;
9. Ukidanje religije;
10. Razvoj oružanih snaga;
11. Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji;
12. Pravci razvoja vanjske politike.

Takva podjela, iako uobičajena, pravi je put za odgovor na pitanja koja je autor sebi postavio.

Ključna su pitanja problema u poglavljima o karakteristikama APR, o razvoju oružanih snaga, o socijalizaciji ekonomike i pravcu razvoja vanjske politike.

Evidentno je da se APR javlja kao kreator cjelokupnog albanskog života, pa stoga analiziranjem njenih karakteristika pruža jasniju sliku albanskog društva. Sadašnji položaj APR autor je ilustrovao pomoću novog Ustava, koji je izglasan u Narodnoj skupštini 28. 12. 1976. Taj Ustav je zamijenio raniji iz 1946. godine (revidiran 1950). Taj dokument predstavlja utelotvorenje principa, iskustava i latentnih dispozicija albanskog društva i Albanske partije rada. Za P. R. Priftija od značaja su njegove sljedeće karakteristike:

1. Ustav je promijenio ime zemlje od Narodne Republike u Narodnu Socijalističku Republiku Albaniju (čl. 1). Riječ »socijalistička« dodata je ranijem imenu, da bi se, po mišljenju ustavotvorca, Albanija razlikovala od drugih komunističkih zemalja, a koje predstavljaju tobožnji socijalizam, odnosno, preciznije, koje su revizionističke države i nemaju ničeg zajedničkog sa pravim socijalizmom. Na ovaj način Albanija je sama sebe eksplicitno izdvojila od svih istočnoevropskih zemalja, ne samo sa ideološkog i političkog aspekta nego i preko samog naziva zemlje.

2. Autor je zapazio i snažno raspoloženje nacionalizma, evidentno u Ustavu države. To se posebno opaža u Preambuli, gdje odjeljak o nacionalnoj sigurnosti počinje poznatom Hadžinom izrekom: »Albanski narod imao je uvijek težak hod kroz historiju sa mačem u ruci«. Budući da je sadašnji režim u Albaniji vrlo zainteresovan za obranu albanske nacionalne sigurnosti i nezavisnosti, to istaknuto mjesto u Ustavu zauzima stav da je obrana zemlje »najveća dužnost i čast albanskog čovjeka«, a izdaja zemlje »najveći zločin« (čl. 62). Albansko rukovodstvo želi, očigledno, da osigura državni suverenitet i nezavisnost zemlje, kao i svoju ličnu sigurnost.

3. Novi Ustav je ozakonio postojeću liniju partije da je marksizam-lenjinizam jedina ideologija u zemlji (čl. 3). Taj ideološki monizam podrazumijeva odbacivanje svih drugih ideologija, koje su suprotne marksizmu-lenjinizmu, a za albansko rukovodstvo to su kapitalizam, nesvrstavanje, socijal-demokratija, fašizam i dr. Istovremeno to znači otvaranje polemike sa svim drugim ideologijama, uz isticanje čistote sopstvene. Taj partijski ortodoksn ideološki stav prisutan je u Preambuli Ustava, gdje se kaže da je »Albanija predvodnik velikih ideala socijalizma i komunizma i borac za njihovo konačno trijumfovanje u svijetu«. APR sasvim odbacuje ideološki pluralizam, što kod njih za posljedicu ima zabranu slobodne cirkulacije ideja, pa je tu uključen čak i slobodni i neograničeni turizam u Albaniji.

4. Partijski stav za vođenje revolucionarne politike istaknut je na nekoliko mjesta u Ustavu. U Preambuli stoji da je »socijalistička Albanija aktivan činilac u borbi za nacionalno i socijalno oslobodenje svih naroda«. Član 4. ističe kontinuitet albanske revolucije

i klasne borbe za obezbeđenje »konačne pobjede socijalizma nad kapitalizmom«. Na drugom mjestu, u stavu o albanskoj vanjskoj politici stoji da »Albanija pomaže revolucionarna kretanja radničke klase u borbi za slobodu« (čl. 15). Inače kroz Ustav se provlači izvjestan prkos, koji je rezultat protivurječnosti žestoke albanske antiimperijalističke politike i njihove aktuelne snage na svjetskoj sceni. No to ne smeta Albaniji da, bar verbalno, pokazuje svoju naklonost za svjetsku revoluciju i revolucionarnu politiku.

5. Nepopustljiv centralizam jedna je od dominantnih crta APR, obilato korišćena u novom Ustavu. To se prije svega odnosi na problem diktature proletarijata i ulogu partije u državi. Ustavom je stavljeno na znanje i Albancima i spoljnjem svijetu da uopšte ne postoji namjera bilo kakve liberalizacije dosadašnjeg puta, koji je trasiran preko klasne borbe i »bojnog polja snaga revolucije i snaga opozicije«.

Novi Ustav deklarirao je partiju kao »jedinu političku snagu u državi i društvu« (čl. 31). Time je ozakonjen jednopartijski sistem i afirmisao je APR kao najviši oligarhijski autoritet. APR ističe da je albanski narod takav položaj partije prihvatio uz činjenicu da su sve druge institucije, uključujući Ministarski savjet, sudstvo, oružane snage i razne društvene organizacije, samo proizvod partije i da egzistiraju samo radi njenih potreba.

Ustav je dao otvorene ruke partiji da obavlja i neposredno poslove upravljanja u društvu, sem usmjeravajuće uloge. APR je izvršila određena radikalna pomjeranja, kao što je ukidanje privatnog vlasništva i proglašavanje »socijalističke ekonomike«. Najradikalniji potez je eksperiment, star desetak godina, ukidanje religije. To desetogodišnje iskustvo pokazalo je i stav Partije kroz Ustav, gdje se u čl. 37. kaže: »Država ne poznaje nikakvu religiju a pomaže i razvija ateističku propagandu«. Osnovna su zapaženja Petera Priftija da se radi o jednom militantnom, autoritarnom i doktrinarnom dokumentu, koji nema nikakve sličnosti sa istim dokumentom u ostalim socijalističkim državama. Prifti prihvata stav da Ustav odražava tobožnju sliku sadašnje i buduće Albanije, jer je namenut odozgo i najrječitije govori o karakteru APR.

U poglavlju o socijalizaciji ekonomike i razvoju oružanih snaga autor je obradio i uzročnu i posljedičnu vezu Albanije sa SSSR-om i NR Kinom. U vrlo dokumentovanoj formi, kroz konfliktne situacije u odnosima između partije i vođstva oružanih snaga, došlo se do zaključka u vezi sa izolacijom Albanije, zatim svojevrsnom saradnjom Albanije sa NR Kinom i, konačno, do razloga raskida, po mnogim, »ekstravagantne« alijanse između ta dva saveznika.

Ukratko, odgovarajući na pitanje kako je i zbog čega raskinut taj savez, Prifti kao bitne uzima ove činjenice: kod Albanaca razlozi su prije svega ideološke prirode, uz malu primjesu na ekonomskom planu. Po njima, NR Kina je skrenula sa puta marksizma-lenjinizma i pošla putem revizionizma. To potkrepljuju otvaranjem saradnje Kine sa Jugoslavijom, SAD i nekim drugim zemljama. Također se ne slažu sa kineskim stavovima u pogledu politike nesvrstavanja, trećeg svijeta itd.

Kinezi imaju više razloga za smanjenje saradnje sa Albanijom, a ukratko se radi o tome da je Kina još 1971. godine izašla iz izolacije, momentom njenog priznavanja i ulaska u OUN, te joj dotadašnja politička i diplomatska potpora Albanije nije više bila potrebna.

Otvorila se ne samo prema SAD i Jugoslaviji nego je i putem diplomatskih i drugih veza počela širiti svoj uticaj na mnoge zemlje u razvoju. Njima pruža tehničku, tehnološku i drugu pomoć, a zauzvrat dobija prednosti svog uticaja u tim zemljama. Kina smatra da ima više koristi od saradnje sa Jugoslavijom nego sa Albanijom, zbog njenog izuzetnog ugleda u svijetu, između ostalog. Dakle, otvaranje Kine prema svijetu, posebno prema Zapadu, za Albaniju je nepojmljivo, pa se osnovni razlozi raskida nalaze baš tu.

Studija P. R. Priftija je veoma sveobuhvatna, sakupila je iskustva poznatih stručnjaka iz ove oblasti, a prezentirana je na veoma misaon način.

Autor je, nema sumnje, dao prilično putokaza za mnoge odgovore na pitanja o balkanskim odnosima i aspiracijama velikih sila prema toj regiji. Jezik i stil su prihvatljivi, popularni, i knjiga je značajno djelo o zbivanjima na ovom prostoru. Na sebi svojstven

način ukazala je i na neke karakteristike kretanja u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, pa i sa te strane pobuđuje posebnu pažnju.

Vasilije Luković